

9. Яремко О.П. Еколого-економічний аналіз сучасного стану лісового господарства України. *Ефективна економіка*. № 11. 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5461>.

10. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік. URL: https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/26022020/%D0%9F%D0%A3%D0%91%D0%9B%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%94%D0%90%D0%9B%D0%A0%D0%A3%20%D0%97%D0%90%202019%20%D0%A0%D0%86%D0%9A.pdf.

11. Хмелінін В.О. Водно-ресурсний потенціал України: проблеми та перспективи розвитку. Науково-практична інтернет-конференція "Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права". 10.12.2015. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1106%3A231115-23&catid=138%3A4-1215&Itemid=170&lang=ru.

12. Людству необхідно діяти вже сьогодні аби зберегти прісноводні ресурси планети. URL: <https://wwf.ua/?344892/lydstvu-neobhidno-diyatu-syogodni>.

13. Нереалізований потенціал використання водних ресурсів України становить \$12 млрд, лісових - \$40 млрд - прем'єр. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/701532.html>.

УДК 338.439

Мариненко Наталія

доктор економічних наук, професор
професор кафедри економіки та фінансів
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

Артеменко Людмила

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та фінансів
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

Nataliia Marynenko

Doctor of Sciences (Economics), Professor
Professor of the Economics and Finance Department
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ternopil, Ukraine

Liudmyla Artemenko

PhD (Economics), Associate Professor
Associate Professor of the Economics and Finance Department
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ternopil, Ukraine

РІВЕНЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ: МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

THE LEVEL OF FOOD SAFETY IN UKRAINE: EVALUATION METHODS AND CURRENT SITUATION

Трансформація продовольчої проблеми у продовольчу безпеку набула транснаціонального, глобального статусу внаслідок синхронної дії комплексу взаємопов'язаних чинників. Актуальність теми на теренах України обумовлена проявами

системної кризи: зниження реальних доходів громадян, наявність значної частини соціально незахищених верств населення, політична нестабільність, розбалансування в системі «виробництво – споживання». Поряд з означеним продовольча захищеність населення – це суспільне благо, тому ефективний механізм безперебійного функціонування базової системи життєзабезпечення має стати стратегічним пріоритетом держави у збереженні незалежності та протидії економічним загрозам.

Метою роботи є співставлення практичних методичних напрацювань дослідження оцінки рівня продовольчої безпеки через систему критеріїв та індикаторів, а також визначення позиції, стану й основних загроз України у продовольчій сфері в глобальному середовищі.

Продовольчій проблемі притаманні всі характерні риси глобальних проблем, а саме: загальнолюдська – торкається сьогоденних і майбутніх інтересів усіх країн, потребує об'єднаних зусиль всього людства для результативного вирішення; планетарна – є об'єктивним вектором розвитку суспільства в масштабах планети та потребує усунення негативних загроз і ризиків.

Проблема продовольчої безпеки є досить гнучкою концепцією в контексті різних моделей та етапів розвитку аграрного сектора країн світу. Вона стала предметом постійного обговорення з того часу, коли відбулася продовольча криза 1972–1973 рр. і, внаслідок посухи, світовий обсяг виробництва продовольчих товарів скоротився на третину, що стало поштовхом формування відповідної концепції на міжнародній арені. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), у 1974 році офіційно ввела у світову практику термін «продовольча безпека». В сучасних реаліях ця структура є основною ланкою глобальної системи забезпечення продовольчої безпеки, яка модерує заходи, систему міжнародних стандартів, що скеровані на підвищення ефективності аграрного виробництва та якості продовольства. Їй належить провідна роль у нормотворчому процесі (Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку (1996); Міжнародний договір про рослинні генетичні ресурси (2001); Міжнародна організація стандартизації (International Organization for Standardization, ISO).

Із таблиці 1 видно, що продовольчу безпеку ототожнюють з доступністю продовольства для населення, яке сприяє ліквідації голоду і недоїдання. Категорія унормована, принципова ознака змістової сутності – стабільне забезпечення населення продуктами харчування.

Таблиця 1

Трактування дефініції «продовольча безпека»

<p>FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations)</p>	<p>Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»</p>
<p>Гарантований фізичний, соціальний та економічний доступ усіх людей у будь-який час до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим уподобанням для активного та здорового життя.</p>	<p>Захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Це стан виробництва харчових продуктів у країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства у продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства.</p>

Джерело: [1; 2; 3]

У 2012 році змістове наповнення терміну розширилося, коли FAO розробила в якості еталонної офіційної термінології поняття «безпека харчування», яке містить необхідність споживання їжі у належній кількості та якості з точки зору урізноманітнення, наявності вмісту поживних і безпечних речовин для задоволення своїх харчових потреб і уподобань в поєднанні із належними умовами санітарії, рівнем охорони здоров'я та медичного обслуговування. Завдяки цьому було започатковано новий етап оцінки продовольчої безпеки – синтез категорій «продовольча безпека» та «безпека харчування». Беручи до уваги значення харчування у формуванні здоров'я людини, забезпеченні тривалої здорової старості, як основи суспільного добробуту, ООН проголосила 2016-2025 рр. десятиліттям дій з проблем харчування, де окреслені основні завдання у цій сфері, а саме: забезпечення продовольчої безпеки і безпеки харчування.

Концепція національної продовольчої безпеки є багатокомпонентною, динамічною змінною системою характеристик економіки, яка містить, у першу чергу, принципи та фактори. У науковій літературі виділяють наступні фактори: економічні, ресурсні, політико-правові, соціальні, інноваційні. Економічні чинники – створюють необхідні умови для забезпечення продовольчої безпеки населення держави; ресурсні – формують основу для розвитку агропромислового комплексу та зумовлюють самодостатність держави; політико-правові – діють через правові норми, що закріплені у законодавчих актах; соціальні – відіграють важливу роль у доступності продуктів харчування для населення у контексті його соціальної диференціації за рівнем доходів; інноваційні – сприяють контролю за якістю та безпечністю продуктів харчування. Відносно принципів, основних вихідних положень, на яких повинна базуватися продовольча безпека, постає необхідність компанувати Римські принципи сталого розвитку із аспектами збалансованості структури харчування.

У таблиці 2 подано принципи формування продовольчої безпеки та безпеки харчування.

Таблиця 2

Принципи формування продовольчої безпеки та безпеки харчування

Принципи	Характеристика
системності	забезпечення всебічного підходу до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки
інформаційності	гарантування кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість та безпечність харчових продуктів, режиму харчування
справедливості	забезпечення рівності громадян у розподілі обмеженого ресурсу, гарантування мінімального набору продовольства для кожної людини
відповідальності	здійснення соціальної спрямованості розвитку держави, підприємства та людини обґрунтованості оцінювання будь-якої дії з точки зору можливих ризиків для здоров'я
адекватності	вибір регуляторів, що пов'язано з неоднозначністю їх дії на різних етапах розвитку економічної системи та в умовах зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків
збалансованості	забезпечення раціонального харчування у достатній кількості калорій, поживних компонентів із відповідним вмістом макро- та мікроелементів і екологічно безпечних продуктів харчування
соціальності	передбачає цільову спрямованість цієї системи та кожної її складової на задоволення харчових потреб людини
обґрунтованості	оцінювання будь-якої дії з точки зору можливих ризиків для здоров'я людини

Джерело: [4, с. 186; 5, с. 133]

Огляд наукової літератури свідчить про те, що провідні науковці та організації напрацювали значну кількість концептуальних науково-прикладних розробок у досліджуваній проблематиці, що підтверджує наявність дискусії щодо ідентифікації даної категорії з позицій критеріїв, індикаторів її оцінки та свідчить про багатоаспектність такого процесу. Наукова спільнота акцентує увагу на вивченні проблематики за такими основними напрямками:

1. Аналіз та визначення пропозиції агрохарчових товарів за рахунок самозабезпечення із використанням стратегії аграрного протекціонізму (в розрізі номенклатури продуктів харчування, оцінки ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва, каналів постачання та логістики, із врахуванням рівня задоволення фізіологічних потреб різних верств населення) [6, с. 19].

2. Оцінка економічної доступності, враховуючи рівень доходів населення, індивідуальні преференції споживачів і соціальної спрямованості (сталість та збалансованість у поживності харчування, безпека харчування, доступ до питної води) [7, с. 107; 8].

3. Найбільш поширений – із позицій моніторингу та оцінювання ризиків продовольчої безпеки (зростання споживчих цін на продукти харчування більш швидкими темпами, ніж доходи населення; зміни структури споживання у бік порушення раціону; кліматичних та екологічних умов, низької платоспроможності населення, значної залежності вітчизняного агрохарчового сектора економіки від імпорту, низького контролю за ввезенням в Україну екологічно небезпечних речовин, матеріалів; низької якості продуктів харчування внаслідок недостатнього використання міжнародних стандартів якості на всіх етапах) [9, с. 101; 10]. Непередбачуваним ризиком може стати введення у дію ринку землі, що, ймовірно, спричинить нераціональне використання сільськогосподарських земель.

Перелічені вище напрями дослідження беруть за основу на систему показників, критеріїв, індикаторів і граничних значень. Показники продовольчої безпеки – кількісна або якісна характеристика стану продовольчої безпеки, яка дає можливість оцінити ступінь її досягнення на основі прийнятих критеріїв та орієнтирів.

Алгоритм визначення стану продовольчої безпеки містить наступні дії:

1) аналіз показників, які надають розгорнуту характеристику процесам та явищам, що її формують;

2) визначення їх нормативних значень;

3) обчислення індикаторів, що відображають невідповідність між фактичними та бажаними величинами цих показників.

Критерії та індикатори в економічній літературі мають певну розбіжність. Під критеріями розуміють ознаки, за допомогою яких здійснюється оцінка або класифікація, вони повинні відображати цільові якісні орієнтири, які встановлені у відповідності до існуючої або прогнозованої ситуації. Критерії – це граничний (пороговий) рівень індикатора, які відображають критичні, «больові точки», вихід за межі яких призводить до руйнівних тенденцій, підриву безпеки. Граничним значенням, зазвичай, відповідають рекомендації міжнародних організацій, свого роду еталонні результати. Якщо показник індикатора є нижчим за критерій, то це свідчить про загрозову ситуацію і навпаки. Відповідно саме критерії індикаторів формують оціночну базу стану продовольчої безпеки. Індикатори (від латинського «indicator» – вказівник) – це показники, за якими можна аналізувати та оцінювати рівень досягнення продовольчої безпеки на базі прийнятих критеріїв; здійснювати програмно-цільові заходи щодо усунення небезпеки.

Для України продовольча безпека актуалізується необхідністю виявлення стратегічних проблем у продовольчій сфері, що пов'язано з низкою обставин, які були зазначені вище. Основна із них – скорочення реальних доходів більшої частини населення, що спричиняє низьку якість харчування. Відповідно, комплексне вирішення гарантування продовольчої безпеки України повинно брати за основу систему показників її оцінки, яка, з одного боку, буде враховувати всі аспекти вітчизняного процесу, з іншого – буде

порівнянню із системою оцінки, яку застосовують на міжнародному рівні. Вважаємо, що при вивченні сучасних підходів до вимірювання продовольчої безпеки доцільно зупинитися на тих показниках, які використовують міжнародні організації та регламентовані у вітчизняній практиці.

В світовій практиці існує дві моделі для оцінки реальної доступності продовольства, які ґрунтуються на сформованій групі індикаторів. Методологія оцінки продовольчої безпеки ФАО є найбільш ефективною для держав із недостатнім рівнем самозабезпечення та проблемами голоду і недоїдання. Вона ґрунтується на моніторингу динаміки базових показників продовольчої безпеки, виявлення загроз та їх впливу на якість життя населення [11]. Із 2015 р. система оцінювання налічує 43 показника, які складають 4 групи: наявність, доступність, стабільність і використання продовольчих ресурсів. Перша група (Food availability) містить показники, які відображають забезпечення раціону харчування населення за рахунок власного виробництва: калорійність харчування, споживання зернових, коренеплодів, білків і білків тваринного походження (у середньому для розвинутих країн відповідно 103 і 60 г на людину на добу), середня вартість виробництва продуктів харчування.

До другої групи (Food access) відносять індикатори, які містять основні характеристики економічної доступності продовольства для населення та оцінюються такими показниками, як: рівень ВВП на одну особу, стан розвитку логістики (частка асфальтованих доріг у структурі загальної протяжності доріг, густота залізничних шляхів).

Третю групу (Economic and political stability) становить інформація щодо продовольчої незалежності та політичної стабільності держави. Вона вимірюється такими показниками: цінові коливання на вітчизняні продовольчі товари, динаміка виробництва продуктів харчування на душу населення (для розвинутих країн у середньому 419 дол. США), частка імпорту продовольства в загальному обсязі його експорту.

Четверта група (Food utilization) відображає негативні наслідки від недостатнього споживання продуктів харчування та мікроелементів. Продовольче використання оцінюють такими детермінантами: доступ до покращених джерел води, відсоток дефіциту йоду та вітаміну А серед населення, відсоток дітей у віці до п'яти років зі зниженою масою тіла та із зайвою вагою [12]. У таблиці 3 зведено основні індикатори України за вказаною методикою.

Таблиця 3

Результати продовольчої безпеки України за методикою ФАО в 2018 році

Індикатори	Значення
Вартість виробництва продовольства на душу населення, (тис. дол. США)	38,3
Середній обсяг споживання білка на душу населення в день, (г)	87,7
Середній обсяг споживання білка тваринного походження на душу населення в день, (г)	42,0
Частка дітей до 5 років із надлишковою вагою тіла, (%)	9,6
Відсоток дорослих, які страждають від ожиріння, (%)	26,1
Середня достатність харчування, (%)	119,0
Рівень ВВП за ПКС (тис. дол. США на душу населення)	7907
Політична стабільність, (одиниць)	-1,89

Джерело: [12]

Згідно даних таблиці, добова енергетична цінність раціону українців (за нормами не менше 2500 ккал), витримується, проте середня достатність енергетичної цінності харчування – нижче розвинутих країн (136%). За досить високого порівняно з іншими країнами обсягу виробництва продовольства у грошовому еквіваленті (США – 12,7 дол. США, Англія – 8,7 тис. дол. США), харчовий статус українця розбалансований за

інгредієнтами, про що свідчить невідповідність світовим показникам середньодушового споживання білків і білків тваринного походження. Тому раціон українців, у першу чергу, не забезпечується білком тваринним – молочною та м'ясною продукцією. За рекомендаціями Європейського органу з безпеки харчових продуктів, у добовому раціоні енергетична цінність спожитих харчових продуктів має складатися з 20% білків, 30% жирів і 50% вуглеводів [13]. Викликають занепокоєння такі факти, як відсоток людей (наближається до 2,0 %), які споживають небезпечну їжу, що значно перевищує відповідний показник розвинутих країн, та те, що більше чверті дорослих людей та десята частина дітей до 5 років мають надмірну масу тіла, що підтверджує порушення необхідного балансу споживання їжі з точки зору біологічної цінності та корисності. Погіршує ситуацію і низький рівень ВВП на душу населення (у 5 разів менший, ніж середньоєвропейський) і від'ємний рівень політичної стабільності та корупції.

Наступним компетентним світовим підходом до оцінки продовольчої безпеки держави є використання Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI) [14], за допомогою якого аналізують і виявляють сильні та слабкі сторони серед 113 національних систем за 34-ма індикаторами; дає змогу вивчити досвід держав-лідерів. Базою для формування оцінки є три групи факторів: економічна доступність (affordability), наявність і достатність (availability), якість та безпека (quality and safety). Із 2017 року методика розрахунку індексу збагатилася додатковою коригуючою компонентою – природні ресурси і стійкість (Natural Resources and Resilience), яка оцінює ризики, пов'язані із необхідністю збереження ресурсів та адаптацією до наслідків процесів глобального потепління [14].

Показники, які відображають економічну доступність, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість до можливого цінового зростання, наявність соціальних заходів підтримки менш захищених верств населення. Індикатори наявності й достатності відображають доступність продовольчих запасів, ризики своєчасного продовольчого забезпечення, використання інноваційних заходів з метою розширення сільськогосподарського виробництва. Стан транспортної інфраструктури віднесено до цієї групи показників тому, що вона може бути обмежувальним чинником при організації імпорتنих поставок продовольства на внутрішній ринок. Якість та безпека – оцінює якісний склад і безпеку продуктів харчування. Значення усіх індикаторів країн світу зважуються, порівнюються та ранжуються за загальним рівнем продовольчої безпеки і, в кінцевому результаті, проставляють інтегральну оцінку. Сильними сторонами вважають показник вище 75,0; проблемні виклики – будь-який показник нижче 25,0 балів.

У таблиці 4 подано результати оцінки продовольчої безпеки України.

Таблиця 4

Результати продовольчої безпеки України за методикою (GFSI) в 2018 році

Індикатори	Значення (бали) / рейтинг(місце)
Економічна доступність	54,1 / 66
Фізична доступність	53,8 / 73
Якість та безпечність	65,2 / 46
Природні ресурси і стійкість	57,5 / 76
Індекс продовольчої безпеки	55,7 / 63

Джерело: [14]

Аналіз даних, які наведені в таблиці, свідчить про те, що тенденції досліджуваних показників в Україні характеризуються негативним характером відповідно до світового рейтингу GFSI – жоден із індикаторів не відповідає сильній стороні. Найкращий результат демонструє корисний склад національного продовольства, однак моніторинг продукції агропромислового виробництва з боку держави за показниками якості та безпечності відсутній. Калорійність раціону українця – 2707 ккал на одну людину в день, що вище за

середньосвітовий рівень. Проте вона забезпечується за рахунок жиру-вуглеводного харчування, тобто споживання більше норми олії, хліба та картоплі. Пояснюється така ситуація тим, що при обмеженій купівельній спроможності певних верств населення, родинні бюджети спрямовуються на першочергові витрати – оплату комунальних послуг, урізуючи продуктові затрати. Внаслідок таких суттєвих змін у споживчій поведінці відбувається незбалансоване харчування за основними елементами з точки зору його структури і, відповідно, це призводить до зниження якості життя. Економічна доступність функціонально залежить від рівня доходів і визначається часткою витрат домогосподарств на продовольчі товари. Оскільки рівень оплати праці в Україні значно поступається стандартам розвинених країн, заробітна плата не виконує відтворювальну та мотиваційну функції.

Використання індексного методу в оцінці GFSI в 2019 та 2020 роках засвідчує наступні сильні сторони України у балах: низька частка населення, що перебуває за глобальною межею бідності (99,9 – у 2019, 99,6 – у 2020), повноцінність раціону (90,4 – у 2019, 87 – у 2020), безпека харчових продуктів (95,7 – у 2019, 83,5 – у 2020) тощо. Критично низький результат безпеки демонстрували у 2019 році, в першу чергу, корупція та стандарти харчування (0), а також ВВП на душу населення і низька частка на науково-дослідні роботи з боку держави (1,1). У 2020 році основними викликами стали відсутність зобов'язань щодо продовольчої безпеки та доступу до харчів (0), політичні та соціальні бар'єри до харчів (22,7) [15].

Якщо представити динаміку рейтингу нашої країни за останні роки (табл. 5), то можна відзначити, що в докризовий період Україна знаходилася на 53 місці із 113 країн світу, проте опустилася на 23 позиції в 2019 році. Найбільш кардинального падіння зазнали: цінова доступність – на 18 позицій та фізична доступність – мінус 30 позицій. І це при тому, що, за даними FAO, в 2019 році держава посіла перше місце в рейтингу розораних земель. Земельний потенціал становить 5,7 % території Європи. За площею чорноземів (28 млн га) Україна займає четверте місце у світі після Росії, США і Китаю [16]. Дані за 2020 рік свідчать про покращення позицій України у рейтингу за всіма показниками. За категорією «Природні ресурси та стікість» наша держава займає 42 позицію.

Таблиця 5

Місце України в рейтингу GFSI за основними показниками у 2013-2020 роках

Основні показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Глобальний індекс	53	54	64	63	63	63	76	54
Цінова доступність	53	56	57	58	59	66	71	54
Фізична доступність	59	66	79	79	78	73	89	78
Якість та безпека	46	46	48	47	51	46	60	46

Джерело: [14]

Порівнюючи підходи FAO та GFSI до оцінки продовольчої безпеки у розрізі країн, можна виявити, що спільними рисами у них є те, що обидві методики оцінюють та роблять висновки щодо динаміки зміни стану продовольчої безпеки, подають їх слабкі та сильні сторони; питання доступності продовольства відокремлено від його виробництва та наявності; показники, які характеризують споживання калорій та поживних речовин із їжею на одну особу в день розподілено на тваринне та рослинне походження. Окрім того, об'єднаним моментом є індикатори про стан політичної стабільності, виробництво ВВП на душу населення, рівень втрат продовольства.

Вітчизняну методикау визначення основних показників продовольчої безпеки держави подано в Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» [17] із наступною системою індикаторів: 1) добова енергетична цінність раціону людини (граничний (пороговий) критерій становить 2500 ккал на добу); 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів; 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах (граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17-

відсотковий рівень, що відповідає 60 дням споживання); 4) економічна доступність продуктів (граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень); 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці; 6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці; 7) продовольча незалежність за окремим продуктом (граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень).

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» закладені наступні основні засади раціонального харчування українця: добова норма харчування повинна вмещувати жирів не більше 25-30% енергетичної цінності раціону, в тому числі не більше 10% енергетичної цінності раціону повинні забезпечувати насичені жири, більше 60% – складні вуглеводи, і лише 10-12% – білки; фрукти та овочі у свіжому вигляді повинні споживатися в різноманітному асортименті не менше 400 г на добу; енергетичні затрати організму повинні забезпечуватися за рахунок рослинних продуктів (не менше, як на 80%) [18]. Тобто достатність споживання за калорійністю основних харчових продуктів оцінюють за відповідністю раціональним нормам та енергетичною цінністю. Але слід відзначити, що те, що формує основу повноцінного харчування – ступінь збалансованості харчування за основними елементами з точки зору його структури за харчовими інгредієнтами, не враховують.

Дискусійним серед вітчизняних науковців залишається питання методичного підходу до набору індикаторів, за допомогою яких оцінюється рівень продовольчої безпеки. Досить інформативним є аналіз основних індикаторів продовольчої безпеки А.Д. Мостової. У праці [19, с. 201] авторка значну увагу відводить аналізу показників, які визначають стратегічні цілі рівня продовольчої безпеки, серед яких основну увагу приділено показникам оцінки якості і доступності продовольства, збалансованості харчування. Деякі науковці розглядають негативні тенденції і процеси в розвитку продовольчого комплексу через призму синергетичного підходу. Напрацювання вітчизняних економістів поглиблюють інструментарій для забезпечення ефективних науково-прикладних розробок у досліджуваній сфері [20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27 та ін.].

За методикою, основні індикатори, досягнуті у царині продовольчої безпеки українця в 2019 році, а саме: енергетична цінність раціону, достатність споживання, економічна доступність та незалежність за окремим продуктом, можна проілюструвати наступними результатами [28]:

- середньодобова поживність раціону склала 2691 ккал;
- в структурі споживання основна частка калорійності раціону забезпечується за рахунок споживання продукції рослинництва – 70,3%. Спостерігається недоспоживання продукції тваринного походження (нормативним рівнем за даними FAO вважають 55 %);
- фактичне споживання базових продуктів є нижчим від раціональних норм (м'ясопродукти, рибпродукти та молокопродукти);
- в структурі імпорту традиційно перевищує встановлений 30-ти відсотковий граничний критерій група «риба і рибпродукти» – на рівні 79,6%, що пояснюється географічним розташуванням і неспроможністю задоволення вказаних потреб;
- імпортозалежність за групою «олії рослинні» (майже 43,0 %) обумовлена високим попитом як споживачів, так і виробників харчової промисловості на тропічні олії (пальмова та кокосова). Поряд із цим, за результатами 2019-2020 року Україна посіла 1-е місце у світі з експорту соняшникової олії. Група «плодово-ягідна» аналогічно займає значний сегмент імпорту (42,6 %), що також можна пояснити активним внутрішнім попитом населення на тропічні та цитрусові плоди;
- одним із структурних критеріїв бідності населення є частка витрат на харчування в сукупних витратах, яка ненабагато нижче граничного рівня (60 %).

Як свідчать дані рисунку 1, монетарна бідність змушує домогосподарства витратити 53,0% доходу на харчування, що відповідає останньому місцю у рейтингу країн Європи.

Спостерігаємо суттєве поглиблення диференціації за кількістю та якістю споживаного продовольства, за соціальними групами, за місцем проживання і за складом родини.

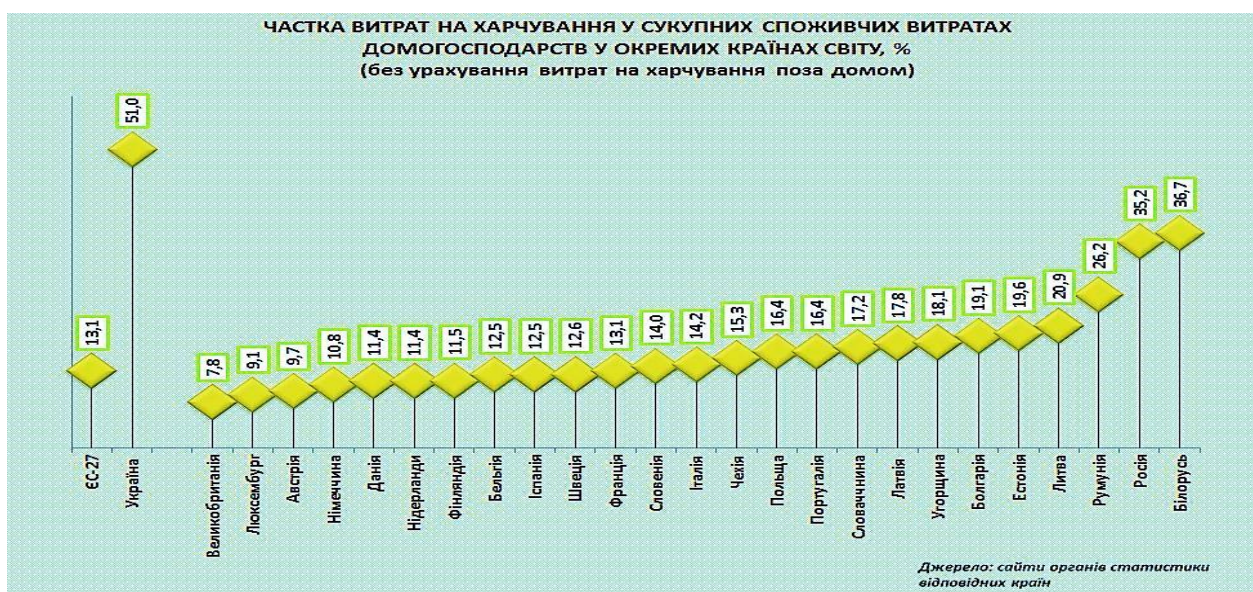

Рис. 1. Частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах в окремих країнах світу, %

Джерело: [28]

Основою парадигми продовольчої самозабезпеченості держави є аграрний бізнес, який в Україні володіє високим потенціалом конкурентоспроможності на світовому ринку та може стати драйвером покращення ситуації, що підтверджують статистичні дані. Саме за таким індикатором в авангарді, за аналізом експертів, є олія – 1368 %. У динаміці спостерігаємо зростання забезпеченості зерном, як одного із головних ресурсів, який є гарантом продовольчої безпеки країн – до 341 %, що пояснює високий рівень споживання населенням хліба і хлібопродуктів. Деякі продовольчі групи аналогічно демонструють виробництво вище достатньої кількості: яйця – 126 %, цукор – 115 %, м'ясо – 111 % [29].

Систематизація результатів аналізу оцінки продовольчої безпеки України в порівняльному аспекті за методологією FAO, GFSI та вітчизняною, дає підстави зробити такі висновки:

1. В Україні основними загрозами продовольчій безпеці є незбалансоване споживання продуктів харчування, а саме: недоїдання за такими групами продовольства, як м'ясо, молоко та риба. У ситуації, коли харчування є достатнім за калорійністю, але воно не збалансоване за основними елементами з точки зору його структури, призводить до негативного впливу на показники середньої тривалості життя населення, його здоров'я, фізичної працездатності, зростанню хвороб, адаптації до сучасного способу життя.

2. Моніторинг показників раціону харчування за рахунок власного виробництва свідчить про те, що у порівнянні із індикаторами розвинутих країн, наша держава найбільш суттєво поступається за якістю харчування, продуктовий набір не забезпечує баланс макро- та мікроелементів, що життєво необхідні людині.

3. Оцінка показників продовольчої незалежності та самозабезпечення засвідчує парадоксальну ситуацію – при визначальних конкурентних перевагах, а саме: досить високому, у порівнянні з іншими країнами, обсягу виробництва продовольства у грошовому еквіваленті на одну особу, значному земельному потенціалі та самодостатності власного виробництва базових продуктів харчування, держава не гарантує населенню споживання життєво важливих харчових продуктів на належному рівні.

4. Однією з основних причин погіршення ситуації є низька купівельна спроможність населення. Забезпечити продовольчу безпеку на достатньому рівні для якісного і повноцінного харчування населення заважає висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами й економічна недоступність продовольства через невисокі та нестабільні доходи населення, зростання споживчих цін на продовольчі товари швидшими темпами, ніж доходи. Поляризація доходів населення знижує стимули до праці, свідчить про негативні структурні трансформації у споживанні значної кількості сімей та, відповідно, загострює соціально-економічні протиріччя.

4. Існує певна неузгодженість критеріїв та індикаторів в нормативно-правових документах держави (законопроект налічує три критерії із 8 індикаторів, а методика – чотири критерії із 7 індикаторів). Лише індикатор економічної доступності харчових продуктів включено в обидва переліки. Відсутній єдиний спеціалізований документ, в якому на законодавчому рівні чітко би визначалися мета, принципи та шляхи забезпечення продовольчої безпеки.

5. На державному рівні розроблено низку нормативно-правових документів і методичних рекомендацій, серед яких: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» (2013), Закон України «Про дитяче харчування» (2019), відповідні структури здійснюють аналіз стану наповнення регіональних запасів продовольства, розробляють баланси попиту і пропозицій основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства. Поряд із цим Проект Закону України «Про продовольчу безпеку» (2011 р.) ще не прийнятий на урядовому рівні, а в Законі України «Про національну безпеку України» (2018 р.) – відсутня змістова категорія, яку досліджуємо. А Стратегія національної безпеки України (2015 р.) серед окреслених у переліку дев'яти загроз, не містить трактування «продовольча безпека». Отже, мова йде про створення єдиного законодавчого акту, що чітко, науково обґрунтовано, в правовому полі визначав би мету, принципи та регулював діяльність держави у сфері продовольчої безпеки.

6. Дослідження наукових надбань щодо визначення набору індикаторів вказує на їх недостатність та суб'єктивність, оскільки не враховуються чинники, що відображають ефективність виробництва продовольства. Тому доцільним, на думку деяких фахівців, є включати в систему стан продовольчого та ресурсного потенціалу сфер АПК, обсяги і структуру експортно-імпорتنих операцій продовольчих товарів, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення, визначати граничні рівні кожного із індикаторів, а також моніторити ризики [30, с. 44; 31, с. 144].

Досліджені індикатори стану продовольчої системи України свідчать про потребу зміни компонентів, параметрів, індикаторів, економічних зв'язків, оскільки за багатьма показниками наша держава поступається європейським країнам і, відповідно, висвітлені результати потребують додаткового імпульсу для підвищення ефективності продовольчої системи. В системі гарантування продовольчої безпеки, очевидним є напрацювання наукових підходів до розроблення збалансованих показників, спроможних діагностувати слабкі сторони і загрози, їх коригувати, залежно від ймовірності появи. Також постає необхідність здійснення моніторингу та прогнозування ринку продовольства, аналізу впровадження запропонованих ідей. Система індикаторів продовольчої безпеки повинна задовольняти таким основним вимогам: повнота та точність вихідних даних, їх науковість та порівнянність.

Беручи до уваги вищевикладене, необхідно відзначити, що продовольство постійно виступає необхідною та безальтернативною частиною життєвих засобів. Низький рівень продовольчої безпеки в міжнародному рейтингу є певним індикатором її «системних вад». Законодавчі документи країни із даного питання вказують на відсутність бачення головної, на нашу думку, мети продовольчої безпеки – здоров'я нації. Внаслідок чого у власній методиці без належної уваги залишаються показники безпеки харчування (народження дітей із дефіцитом ваги, показник кількості передчасно народжуваних дітей з критично малою

вагою та іншими відхиленнями, викликаними незбалансованим або недостатнім харчуванням батьків, відхилення ваги та зросту людини від вікової норми), а також показники, які відображають стан медичного обслуговування, санітарні умови, розповсюдження інформації в галузі здорового харчування. Сучасна світова індустрія харчування зорієнтована на зміну моделей харчування: виробництво поживних харчових продуктів з покращеними функціональними і лікувальними якостями, врахування дієтичних та низькокалорійних запитів, підвищення обізнаності населення в питаннях здорового харчування, виключення екологічно небезпечних продуктів.

Академічний дискурс із даної проблематики засвідчує відсутність державницьких підходів і механізмів до обґрунтування стратегічних цілей та поетапного плану підвищення рівня забезпечення продовольчої безпеки. Оцінюючи перспективи, слід враховувати її багатоцільовий характер, і тому дослідження повинно спиратися на аналіз багатофакторних суспільних процесів та залежно від функціонування всіх компонент, насамперед – економіки здоров'я.

Перелік використаних джерел

1. Food security (FAO). URL: http://www.fao.org/fileadmin/templates/faotaly/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf
2. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15?find=1&text=продовольча+безпека#Text>.
3. Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13?find=1&text=продовольча+безпека#Text>
4. Кундеева Г. О. Забезпечення продовольчої безпеки за еко-соціо-економічною моделлю суспільного розвитку : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2019. 543 с.
5. Манзій І. Б. Продовольча безпека: структура, принципи, реальність загроз. *Вісник Сумського нац. аграрного ун-ту*. 2008. Вип. 8/1 (31). С. 27–31.
6. Горняк О. В., Салюк-Кравченко О. О. Оцінка продовольчої безпеки держави на основі регіональних показників. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 10. С. 17–21.
7. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 106–111.
8. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 78–88.
9. Скрипчук П. М., Хоменко А. Є. Концептуальні засади продовольчої безпеки національних економік. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 119 (1). С. 96–106.
10. Гуменний В. Д., Кириченко С. Г., Шаловило С. Г., Музика П. М. Погляд на продовольчу безпеку України. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2012. Т. 14, № 3(4). С. 149–169.
11. Muro P., Mazziotta M. Towards a Food Insecurity Multidimensional Index (FIMI). URL : <http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/FIMI.pdf>.
12. Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAOSTAT. Ukraine. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/230>.
13. European Food Safety Authority. URL: <http://www.efsa.europa.eu/>.
14. Global Food Security Index. The Economist's Intelligence Unit. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>.
15. FAO. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>.

16. Визначено рейтинг країн-лідерів за рівнем розораності земель в світі. SuperAgronom. 2019. URL: <https://superagronom.com/news/6385-viznacheno-reyting-krayin-lideriv-za-rivnem-rozoranosti-zemel-v-sviti>.
17. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1041 ([1041-2011-п](#)) від 12.10.2011). URL: №1379 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п>.
18. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N780 ([780-2016-п](#)) від 11.10.2016). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>.
19. Мостова А. Д. Стратегічне забезпечення продовольчої безпеки України. Харків : Вид-во «Точка». 2019. 311 с.
20. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>.
21. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення : монографія / керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. К. : Кондор-Видавництво, 2013. 468 с.
22. Шойко В. А. Сутнісна характеристика державного регулювання продовольчої безпеки. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6202>.
23. Бабиш М. М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 41–50.
24. Стариченко Є. М. Теоретико-методичні засади формування критеріїв та показників оцінки продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2018. № 6. С.113–118.
25. Залізнюк В. П. Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 128–133. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.2.128](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.2.128).
26. Прунцева Г. О. Методологічні засади оцінки системи продовольчої безпеки. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 151–154. DOI: [10.32702/2306-6806.2020.6.151](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.6.151).
27. Іртищева І. О., Рогатіна Л. П., Ільницька О. С. Продовольча безпека – важливий елемент економічної та національної безпеки. *Агросвіт*. 2020. №22. С. 3–8.
28. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2019 році. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2019-roci>.
29. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua>.
30. Власов В. І., Саблук В. П., Лисак М. А. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 43–45.
31. Гринишин В. Є. Методологічні основи дослідження продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 141–146.